

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 593

**ULUSLARARASI
PROF. MUHAMMED B. TAVÎT
ET-TANCÎ SEMPOZYUMU**

13-14 Ekim 2011

**HAZIRLAYAN:
PROF. DR. SÖNMEZ KUTLU**

ANKARA 2015

MUHAMMED B. TAVÎ ET-TANCÎ'NİN KLASİK DÖNEM TASAVVUF HAREKETİNE YAKLAŞIMI

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Muhammed b. Tavî et-Tancî genelde İslâm dini, edebiyatı, tarih, kültür ve medeniyeti özel olarak da Kelâm, Tefsir ve İslâm Mezhepleri Tarihi alanlarında derin vukufu olan, bu konulara usûlü'd-din açısından bakan, objektif araştırmalarda bulunabilen bir akademisyen ve herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın bütüncül değerlendirmeler yapan bir mütefekkindir. Onun, başta Kadî İyaz'ın *el-İlâm bi hududî kavaidi'l-İslâm'i*, Fuzulî'nin *Matlau'l-i'tikad fî marifeti'l-mebdei ve'l-meâd'i*, İbn Haldun'un *Şifâu's-sâil'i* olmak üzere tahkik edip yayına hazırladığı eserlere yazdığı önsöz, şerh, dipnot ve tenkitleri, ders notları, makaleleri ve hemen hemen bütün çalışmalarında bu bakış açısını özenle koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla et-Tancî Hocanın tasavvuf veya diğer İslâmî disiplinlerden herhangi birisine bakışını ortaya koymak için onun İslâm dini, onun genel çerçevesi, ana esas ve ilkeleri hakkında neler düşündüğünü, bu hususlardaki genel kanaatlerini özet halinde ifade etme gereği duymaktayım. Çünkü onun nazarında diğer İslâmî ilimler gibi Tasavvuf da bu genel çerçevede bir yere sahiptir ve umumî tabloda uyumlu bir görüntü sergilediği ölçüde olumlu ve meşrûdur.

et-Tancî Hocanın tasavvufa dair görüşlerini yoğun olarak İbn Haldun'un *Şifâu's-sâil* adlı eserine yazdığı Önsöz'den öğreniyoruz. Söz konusu eser 14. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs mutasavvıfları arasında görülen "tasavvufî irfana (işrakî ve İlhamî marifete) kitap ve mütalaa yoluyla ulaşıp ulaşılamayacağı ve tasavvuf sâliklerinin doğru fikir ve ilhamlara nail olabilmeleri için bir şeyhin irşat ve aydınlatmasına zaruret olup olmadığı" tartışması münasebetiyle yazılmıştır. *Şifâu's-sâil*'in yazımı öncesinde İslam âlimleri tasavvuf

karşısında ikiye ayrılmış bulunuyordu: Tasavvufa taraftar olanlar ve ona düşman olanlar. Dolayısıyla İbn Haldun tasavvuf konusunda eleştiriler serdeden ilk kişi değildir. Ancak o, mutasavvıfların irfanî ve vicdanî metotlarının değeri ve müdekkiklerin bu metodu umumi bir delil olarak kabul edip etmeyecekleri hususunda kıymetli fikirler ileri sürmüştür.¹ *Şifau's-sail*, İbn Haldun'un birçok yönünü aydınlatmaktan başka, İslam tasavvufunun ve onun muhtelif cereyanlarının o çağlarda eşine nadir rastlanan güzel bir hulasasını da vermektedir. Bundan dolayı bu eser umumiyetle İslam tasavvufunu ve hususiyle Endülüs ve Mağrib tasavvuf cereyanlarını etüd edenler için gayet değerli ve önemli bir vesikadır.²

İslâm'a Bütüncül Bakışı

1. Allah ile yaratıkları arasındaki ilişki

Varlıkları Allah ve O'nun dışındakiler olarak ikiye ayıran et-Tancî Hoca, Allah Teâlâ'yı tabiatın her türünden beri olan mukaddes ve kendi kendine kaim müstakil bir varlık olarak niteler. O, kendi irade, ihtiyar ve dilemesiyle müessir, faal, kuvvet sahibi bir varlıktır; insanın müşahede kudretine girmez, insan duyusu ona erişmez, ancak vicdan ve akılla idrak olunan gaybî bir varlıktır. Bu varlığın *tabiatla münasebeti, onu yönetme; insanlarla münasebeti ise onların işlerini tedvir etme ve ihtiyaçlarını kabul etme* şeklindedir. Allah'ın takdisini ifade eden tek kelime *te'lih*'tir.

2. Dinî ve dinî olmayan takdis

İslâm dininin gerçekleştirilmesine özen gösterdiği hedeflerin başında İnsanın Allah'la ve insanlarla ilişkilerini düzenlemek gelmektedir. Müslümanın Allah'la ilişkileri düzenlenirken dayanan ilk esas *tevhidin Allah'a özgü kılınması, şirk belirtilerinden hiç birinin*

¹ Aslında bu fikirlerin tohumlarına İbn Haldun'dan önce İslam Biruni'nin *Tahkîku mâ li'l-Hind*'i, İbnü'l-Cevzi'nin *Telbîs*'i, İbn Teymiyye'nin *el-Furkân*'i ve *Minhâcû's-sünne*'si gibi eserlerde dağınık bir şekilde rastlanmaktaydı. O, bunları toplayıp tertip etmiş, vazih ve sağlam bir şekilde ortaya koymuştur.

² Muhammed b. Tavî et-Tancî, *Şifai's-sail* Önsöz'ü, İstanbul 1958, s. XI-XII.

*nüfuz etmesine müsaade etmeyen bir kararlılıkla, Allah'ı birlemedir.*³ Dinî takdisten kastolunan mâna budur. Diğer takdis şekillerine gelince, orada kastedilen mâna mecazî olup hürmet ve saygınlık anlamına gelmektedir. Dinî takdis ile dini olmayan takdis arasındaki fark şudur: Hürriyet, şeref, ırz gibi insanî değerlerin takdisi dinî takdis içinde değerlendirilemez. Çünkü dini takdis mücerret bir mânayı değil, müstakil bir zatı takdistir. Hürriyet, şeref ve ırz gibi hususlar ise mücerret mânaların takdisidir. Dini takdiste ilişki iki mevcut (insan-Allah) arasında olur. Hürriyet, şeref, ırz gibi şeylerin takdisinde ise ilişki zat ile mücerret mâna arasındadır.

Müslümanın Allah'la ilişkisini düzenleyen ikinci esas ise kulluğu ifade eden her türlü tazim ve saygının Allah'a yöneltilmesidir. İnsanın tabiat kanunlarına boyun eğip itaat etmesi, karşı çıkıp isyan edememesi, bu kanunları ilah, onlara itaati de ibadet sayma anlamına gelmez. Çünkü söz konusu kanunlar zat değil, mücerret mânalardır. Ayrıca tabiat kanunlarının sonucu, kendi şuuruları olmaksızın hasıl olur. Halbuki dindarların itaat ettiği varlık olan Allah, mücerret bir mâna olmayıp bilen, irade ve dilemesiyle tasarruf eden bir zattır. Evladın babasına, mağlubün galibe, memurun amirine ve müridin şeyhe itaat ve teslimiyeti din olarak nitelenen türden bir kudsiyet ve saygı değeridir. Çünkü bu örneklerde müşahhas, görülen ve duyularla idrak edilen varlıklar söz konusudur. Dini takdiste işe mukaddes ve gaybî yani duyu sınırlarının dışındadır.⁴

3. Allah Teala sadece hakimiyetin kaynağı değil, aynı zamanda teşriin de kaynağıdır

Öte yandan din, Allah Teala'yı sadece hakimiyetin kaynağı değil, aynı zamanda teşriin de kaynağı kabul eder. Yani Allah'ın hakimiyeti ve teşriini tazim ve takdis yanında farklı şahsî emellerinden nasıl kurtulacağını, nefsânî arzularını nasıl kontrol edeceğini, maddî ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını ona öğretir ve bunlara uymasını bek-

³ Muhammed b. Tavit et-Tancı, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 9.

⁴ Muhammed b. Tavit et-Tancı, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s.198-199.

ler. Böylece dinin bu emirlerine uymak, ibadetin bir parçası olarak ahlâk boyutunu oluşturur. Ahlâk, insanın şahsi hayatını kapsayan amelî bir fazilettir.⁵ Resul-i Ekrem de kendisine vahyolunan hususları insanlara tebliğ ederek şöyle buyurmuştur: “Ey kitap ehli! Geliniz bizimle sizin aranızda ortak olan bir noktada birleşelim; Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah’la birlikte rab edinip yüceltmesin.”⁶

İslam binasının oturduğu temel bundan ibaret olup şirkin taşıdığı renklerden hiçbirini kabul etmeyen saf bir tevhidi ve Müslümanla Rabbi arasına kendisini aracı veya şefaathçi konumunda göstermeye yeltenen herkese yönelik kesin bir reddi öngörür. Dolayısıyla İslam inancında ne insanlardan ne de cansız varlıklardan herhangi birini putlaştırmaya yer yoktur. Bu putlar insan hayatında etkili oldukları düşüncesiyle yararları umulan ve zararlarından korkulan müstakil mabudlar şeklinde de olsa reddedilir, kendisine başvuran için Allah nezdinde şefaath eden aracı konumunda da bulunsa reddedilir. Yine putlar Allah’a yaklaştırma, uluhiyet âlemini temsil etme vasıtalarının biri olarak kabul edildiği takdirde de redle karşılaşır.

Sonuç olarak Müslümanın, ibadeti ve deruni teslimiyeti ile yaklaşacağı yegane varlık sadece Allah Teala’dır. Yine araya hiçbir vasıta koymaksızın yardımı istenecek ve kılavuzluğu umulacak varlık sadece O’dur. Bu ilke Fatıha’da tekrar edilmektedir. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için de Kur’an’da Resul-i Ekrem’in beşeriyeti özenle vurgulanıp, gaybın anahtarlarının Allah nezdinde olduğu⁷, gaybı sadece Allah’ın bildiği ve murat ettiği elçi dışında kimseyi ona muttali kılmadığı⁸ vahyedilen gaybî haberleri daha önce peygamberin ve soydaşlarının bilmediği⁹ bildirilmiştir.

⁵ et-Tancî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 200-201.

⁶ 3. Âl-i İmran, 64.

⁷ 6. En’am, 59..

⁸ 77. Cin, 26-27.

⁹ 11. Hud, 49..

İslâm Akidesinin Bazı Temel Esasları ve Tasavvufun Bu Esaslar İçindeki Yeri

1. İslam akidesine göre Müslüman kamil ve müstakil bir varlıktır. İsteddiği yerde Rabbine ibadet eder, onun kurtuluşu şaman veya kâhinin dilemesine ya da aracının aracılığına bağlı değildir. O nerede olursa olsun, nereye yönelirse yönelsin Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. Dolayısıyla Müslüman heykelden, mabetten, puttan, kâhinden, aracıdan azade ve müstakil bir şahsiyete sahiptir. İster yalnız başına olsun, ister insanlarla toplu halde bulunsun her türlü halinde onun dindarlığı kendisiyle beraberdir. Müslümanın kamil ve müstakil oluşunun neticeleri şunlardır:

a) İnsan, Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve bütün talimatını anlayacak ve bunun sonucunda da ilâhî *tekliflerin sonucunu yüklenecek* (mükellef), onun emanetini taşıyacak derecede *rüşte sahiptir*.

b) Hiçbir mükellef diğerinin suçu ile muahaze edilemez. Mesuliyet, çalışma ve kişisel amel miktarınca olup bunun ötesine geçmez. Bu mesuliyet yükünü Resulullah veya bir başkasına yakınlık da düşürmez.

c) Bütün Müslümanlar İslam'dan nasipdar olmakta ve dinî vazifelerde müsavidirler. Bu müsavattan sonra ilim, amel ve ahlak bakımından derecelere ayırdıkları gibi, zenginlik itibariyle de aynı değildirler.¹⁰

2. İslam dininde çoğulcu bir yapı söz konusudur. Allah'a varan yollar-Sûfiyye'nin de söylediği gibi- mahlukatın nefesleri sayısındadır. Her ferdin ve her cemaatin doğruyu bulmak için bu yollardan birini tercih etme imkanı ve hakkı vardır. Kur'an'da "Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik."¹¹; "Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."¹² ve "Her kavmin bir hidayet edicisi bulunmaktadır."¹³ buy-

¹⁰ et-Tancı, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 207-210

¹¹ 5. Maide, 50.

¹² 2. Bakara, 147.

¹³ 13. Ra'd, 7.

rulmaktadır. İnsanların mizaçları ve ikna edilme vesileleri farklı farklı olduğundan, Allah'a davet vesileleri de çeşit çeşittir. Her insan kendi anlayışına uygun gelen mesleği tercih etmiş olur.

3. Allah'a iman, O'nu ihlasla birlemek ve ibadeti O'na tahsis etmek esasına dayanır. Tevhide şirkin hiçbir türü karışmamalıdır. Müslüman, kendisini Allah'a şerik koşmaya yeltenen veya başkası tarafından O'na şerik gösterilmek istenen herkesi ve her şeyi katî ve açık bir şekilde reddetmektedir. Yine o, mümin ile Rabbi arasında vasıta veya şefaathçi olacak hiçbir varlığı kabul etmemelidir. Tevhid akidesi, Müslümanı doğrudan doğruya Allah ile karşı karşıya getirir. Mümin ile Rabbi arasında aracı ve şefaathçilere hiçbir yer bırakmaz. Bunlar ister insan, ister cemad olsun, vasıflandıkları veya vasıflandırıldıkları sıfat ne olursa olsun durum aynıdır.

Halik ile mahluk arasında aracılık İslam akidesinde reddedilmiştir. Çünkü bu bir nevi şirktir. Tevhidin safiyet ve sıhhatini haleldar eder. Allah nezdinde şefaathçi edinmek, O'nun adaletinden şüphe edinmek, O'nun ihatalı ilmini takdir etmemektir¹⁴.

4. Bir kimse herhangi bir mezhebin talimatı, kaide ve prensiplerine yapışarak veya onların kendisine yol gösterecek meseleler olduklarına inanarak Kur'an'ı okursa, elbette ki bu durumu, Kur'an'ı doğru olarak anlamasına mani olur. Değişmez, tadil edilmez ve herhangi bir değişikliğe uğramaz bir mihver noktası olarak kabul edilen bir mezhebin, Kur'an'ın tevli için bir dayanak kabul edilmesi, mezhep ve fırkaların fikirlerinin Kur'an'ın nassına zorla kabul ettirilmesi ve Kur'an'a hakim kılınması, bir başka ifade ile Kur'an'ın gerçek mesajına ulaşmada perde olması anlamına gelmektedir. Halbuki Kur'an'a dayanan ve onun kendi kitabı, fikirlerinin kaynağı olduğunu iddia eden, ona tutunduğunu ve onun prensiplerine sarıldığını ileri süren fırkaların hiçbiri İslamiyet'e hizmet etmek için tek bir fikir etrafında birleşmiş değillerdir. Amaçları, rakip mezhebe karşı kendi mezhebini desteklemek, bir fırkayı teyit edip ötekini çürütmek olmuştur. Büyük sufiler "İlim bir perdedir" derken,

¹⁴ Bkz.: et-Tancî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 230-232.

bir mezhebe bağlı usul ve bilgilerin, hakikatleri insanın meyledeceği görüş ve mezhebin rengine boyanmadan olduğu gibi saf olarak idrak etmekten fikri ve kalbi menedeceğini söylemek istemişlerdir.¹⁵

Tasavvufun ulum-i diniye içindeki yerine gelince, Muhammed Tavit et-Tancî'nin İslâmî ilimler içinde tasavvufun yerini belirlemek üzere ele aldığı ilk rivayet Cibril hadisidir. Bilindiği üzere bu hadiste dinî hayat *iman, islam ve ihsan* mertebeleri şeklinde sıralanmaktadır. et-Tancî Hoca bu hadisin yorumu sadedinde şunları söylemektedir:

Bu hadisten de açıkça anlaşılacağı üzere İslâmî görevleri yerine getirme hususunda insanın bedeni ile kalbi birlikte hareket etmektedir. İslâmî kanun ve kuralların (şeriatin) insanların gözlenebilen davranışlarını kontrol altında tutması mümkünse de, onların zihin ve gönül dünyalarında oluşan düşünceleri ve duyguları kendi denetimine alması ve onlara boyun eğdirmesi imkan dahilinde değildir. Dolayısıyla şeriatın dinî ve dünyevî hususlarla ilgili emirlerine itaatın zahire olduğu gibi batına da yani insanın dış uzuvlarına olduğu gibi kalbine de tam manasıyla şamil olmasını hedefleyen tasavvuf, İslam cemiyetinde muayyen bir gruba mahsus değildi. Onun ameli ve nazari bakımından temayüz eden muayyen bir metodu da yoktu. Bundan dolayı mutasavvıflar Müslümanların kalplerinde yüksek bir mevki işgal ediyorlardı. Yine bundan dolayı ruhi yönelişlerden biri olan tasavvuf, İslam toplumunda seviyeleri, nitelikleri ve görevleri farklı olan Müslüman cemaatleri bünyesinde bulunduruyordu. Böylelerinin, İslâmî buyruklara uyum sağlaması ve onları uygulama çerçevesinde öz benliklerine yükledikleri görevin dışında kendilerine has bir durumları bulunmuyordu. Onlar için tasavvuf bir mezhep veya meslek değil, meşrepti. Bu sebeptendir ki, İslam Mezhepleri Tarihine ait ilk dönem eserleri ve fırak kitapları sufileleri kendilerine özgü ilkeleri ve özellikleri bulunan müstaķil bir fırka olarak ele almamışlardı. Şeriatın dinî ve dünyevî hususlarla ilgili emirlerine itaatın, zahire olduğu gibi batına da tam manasıyla şamil olmasını

¹⁵ et-Tancî, "Gazzalî'ye Göre Kur'an Tefsiri", *AÜİFD.*, I-IV (1957), Ankara 1959, s. 16.

hedef tutan tasavvufun, İslam cemiyeti içinde muayyen bir grubu olmadığı gibi, onun amelî ve nazarî bakımdan temayüz eden muayyen bir metodu da yoktu. Bundan dolayı tasavvuf ve mutasavvıflar, Müslümanların kalplerinde yüksek bir mevki işgal ediyorlardı. Öyle ki, başlangıçta bu hususta hemen hemen hiçbir tenkitle karşılaşmamıştı.

İslam dünyasında zaman ilerledikten ve ortaya çıkan gelişmeler her tarafa yayıldıktan sonradır ki Müslüman müellifler, sûfilerin de kendi varlıklarını diğer fırkalardan kısmen ayıran bazı özelliklere sahip bulduklarını hissetmeye başladılar. Sözelimi Abdülkahir el-Bağdadi *Usulü'd-din* ve *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eserlerinde sufilere yer ayırarak, onları ehl-i sünnetin imamlarından bir grup olarak kabul etti ve içlerinde reddedilen ve eleştiriye uğrayan bazı görüşleri benimseyen şahısların bulunduğunu da belirtti. Gazzali ise onları gerçeği araştıran gruplar içinde bağımsız bir fırka olarak tanımladı. Râzî de benzer yolu izledi. Necmeddin Ömer en-Nesefî sadece sufiyye fırkalarını konu edinen bir risale yazdı, yirmi iki sufi fırkasını sıralayarak bunlardan sadece birinin İslamî esaslara bağlı kaldığını, diğerlerinin ise İslamî esaslardan saptığını kaydetti.

Gazzalî *el-Mustasfa* adlı eserinin mukaddimesindeki tasnifte İslamî ilimler içinde tasavvufun yerini şöyle belirler: İlimler Külli ve cüz'î olarak ikiye ayrılır. Külli ilimler de dinî ve aklî olarak ikiye ayrılır. Kelam dinî olanı, felsefe de aklî olanı temsil eder. Cüz'î ilimler de dinî ve aklî diye ikiye ayrılır. Dinî olan cüz'î ilimler tefsir, hadis, fıkıh, usul-i fıkıh ve tasavvuftan oluşur.

Görüldüğü üzere onun gözünde tasavvuf cüz'î bir ilimdir ve bunun gereği olarak dinî alanda külli ilmi temsil eden akaid ve kelamın belirlediği daire içinde kalma mecburiyeti vardır.

İlk dönem sufilerinin özellikleri

Tasavvufun nüvesi ilk zahidlerde görülmekte olup burada ihsan mertebesi esastır. İlk zahidlerin nüvesini ashab-ı kiram oluşturmaktaydı. Onların, Allah'ın emirlerini yerine getirmede dışa yönelik davranışlarıyla iç âlemleri uyum içindeydi. Allah'ı daima kendileriyle beraber hissediyor ve Cibril hadisindeki "ihsan" mertebesini esas

alıyorlardı. Tabiin ve onları takip edenler arasında da bu hususlara titizlikle dikkat edenler olmuştur. Ancak kabul etmek gerekir ki, ihsan mertebesi herkesin ulaşacağı bir merteye değildir. Bu nedenle söz konusu mertebeye riayet eden insan topluluğu sınırlı kalmıştır. İlk sufilerde ana hedef İslamî öğretilerin, Müslümanın hayatına ve ister Allah'a karşı, isterse insanlara karşı olsun, davranışlarına yansıyan ince bir uygulamadan ibaretti. Bu nedenle onların tasavvuf tanımında ortak payda fütüvvet (ahlak) terimi idi. Allah'a yönelip dünyaya meyletmeme (zühhd) ve insanlarla uyumlu yaşama bu ahlakın iki ana unsuru idi. İlk ve güvenilir sufilerin beyan ve davranışlarında şu hususlar müşahade edilmektedir:

1. Onlar, Müslüman toplumun sosyal hayatına katılmakta, ilim öğrenip öğretmekte, İslam ahlakını yaşamakta idiler. Bu da İslam'ın hem dünya hem de ahirete ait işlerini kapsamaktaydı.¹⁶

2. İlk sufilerin hareket tarzı gerçekçi ve canlı İslam anlayışı çizgisini takip ediyordu. Onlar İslam'a çağrı etkinliğini koruma adına cihad yapma ve savaş nöbeti tutmanın gerektiği yerde cihada çıkıp nöbet tutmuşlar, toplumun yaşantısı, alış veriş ve diğer mücadelelerine, ihtiyaç hissettirdiği zaman da alış veriş yapmışlar, ticarete yönelip tarımla meşgul olmuşlardır. Bunların yanı sıra vaaz ve irşada, güzel ahlaka ve hayra kılavuzlukta bulunmaya ihtiyaç hissedildiğinde halk topluluklarına ve devlet adamlarına öğüt vermişler, iyilik yoluna ve erdemli ahlak sayesinde yücelme yöntemine rehberlik etmişlerdir.

3. İlk zühhd hareketlerinin ortaya çıktığı ve tasavvuftan henüz söz edilmediği dönemlerde zahidler itidal sınırını koruma, sırat-ı müstakimden ayrılmama, ifrattan kaçınma şuurunu taşıyorlardı. Dinde hem azimet hem de ruhsat söz konusu olmakla beraber büyük kitleler çoğunlukla ruhsatı tercih ederken, bazı kişi ve gruplar azimeti, bir başka ifade ile ihsanı tercih etmişlerdir. Resûl-i Ekrem Osman b. Maz'un ve Abdullah b. Amr gibi sahabileri uygulamak istedikleri

¹⁶ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 44.

bu tarz dindarlıktan menederek orta yolu tavsiye etmiş ve “Ruhbanlık bize meşru kılınmadı.” buyurmuştur.¹⁷

4. Sufi muhaddis mi yoksa muhaddis sufi mi? Tasavvuf yoluna girmek isteyen önce ilim tahsili gerekir. Kişi ilim yoluyla Kur’an ve Sünnete uygun din anlayışını kavradıktan sonra tasavvufu bunun üzerine bina etmelidir. İlk dönemde önce hadis ve fıkıh öğreniliyor sonra da tasavvufa yöneliniyordu. Hamdun el-Kassar, Süfyan es-Sevrî, Cüneyd-i Bağdadî, Haris el-Muhasibî, Amr b. Osman el-Mekkî bu tür sufilerdendir.

İmam Malik, “Tasavvufa intisap edip fıkıh öğrenmeyen kişi zındıktır.” demiştir¹⁸. Bâyezid-i Bistamî: Kur’an okumayı, cemaatle namaz kılmayı, cenazeye gitmeyi ve hasta ziyaretini terk ettiği halde sūfilik taslayan bid’atçıdır¹⁹. Kuşeyrî ve Sülemî, “Tasavvufun temeli Kur’an ve Sünnetten ayrılmamak, bid’atlara sapmamak ve sürekli ruhsatları kullanmamaktır.” demektedirler.²⁰ Cüneyd-i Bağdadî, “Bizim yolumuz kitap ve sünnetin esaslarıyla kayıtlıdır.” der.²¹ Kuşeyrî’ye göre, “Sözlerini ve fiillerini kitap ve sünnetle tartmayan, içine doğan fikirleri eleştiri süzgecinden geçirmeyen kimseyi erenler kütüğünde mütalaa etme.”²² Kuşeyrî, “Sufinin taşınması gereken vasıflardan biri de kitap ve Sünnetin açık ifadelerinin reddettiği bir batın ilminden söz etmemesidir.”²³ fikrini savunur. Cüneyd-i Bağdadî, “Kur’an ezberlemeyen, hadis yazmayan ve fıkıh tahsil etmeyen kimseye ittiba edilmez.” demektedir²⁴ Sūfilerin bu konudaki beyanları sayılamayacak kadar çok olup ilk dönem sufileri ya muhaddis, ya müfessir ya da fakih idiler. Bütün bu davranışlarıyla ilk sufiler uyulmaya elverişli bir insan örneğini temsil etmişlerdir. Büyük İs-

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 226.

¹⁸ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 42.

¹⁹ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 37.

²⁰ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 39.

²¹ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 39.

²² et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 40.

²³ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 40.

²⁴ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 41.

lam ailesinin hem bireyleri hem de toplulukları bu örneğin takip ettiği isabetli yolu izlemiş ve böylelerini gönüllerinin başköşesine yerleştirmişlerdir.

Daha sonraki dönemin sūfilerine gelince, İslam dünyasında birçok şey gibi tasavvuf da değişti. Sufiler hayat felsefeleri ve zevke, vicdana, müşahede ve keşfe dayanan bilgi edinme yolları ile kendilerine özgü bir yapıya kavuşup müstakilleştiklerinde İslam bilginleri de onları müstakil bir fırka olarak değerlendirmeye başladılar. Böylece mutasavvıflar hakikati arama hususunda yeni metotlar edindiler ve kelamcılar, fakihler ve muhaddisler tarafından kullanılan metotlara muhalefet etmeye başladılar. Seleflerinin yolundan ayrılarak tuhaf fikirler ortaya atmaya sadece vicdan ve keşfe dayanan yeni metotlarını mübalağalı bir şekilde överken, diğer İslam âlimleri arasında kullanılan bilgi metotlarını kötülemeye çalıştılar. Bu yeni mezhep, halkı cezp etti ve samimi olmayan mutasavvıflar da bu durumu istismar ettiler. İslam âlimleri (muhaddisler, fakihler, kelamcılar) tasavvufun aldığı bu istikamette İslamiyet'in hayatiyeti ve onun insan aklına dayanan prensipleri için bir tehlike sezdiler. Onlara göre yalnız vicdan ile keşfe dayanmak, akli küçük düşürmek ve onu ilga etmek demektir. Bu sebeplerden dolayı ulema ile mutasavvıflar arasında ihtilaf başladı, her iki grubun kendi fikrinde ısrar ve mübalağası, ihtilafın genişleyerek bütün İslam âlemine yayılmasına sebep oldu.²⁵ Bu vaziyetleri dolayısıyla içerden tepkiler yükseldi. Bu dönemde görülen zikzaklar dolayısıyla Hasan el-Basrî, Fudayl b. İyaz, Ebu Talib el-Mekkî gibi sufiler dönemlerinde sergilenen aşırı tutumları eleştirmişlerdir. Ebü'l-Hüseyn en-Nuri zamanının sufileri ile eskileri karşılaştırırken: "Eskiden yamalı bezler incileri (samimi sufileri) örtmekteyken, bugün leşleri gizleme malzemesi haline gelmiş bulunmaktadır." demektedir.²⁶

Sonraki dönemde yaşayan sufiler doğruluk ve samimiyet niteliklerini yitirdiklerinden artık sözleri etkili olmaz olmuştur. Hamdun

²⁵ et-Tancî, *Şifâi's-sâil Önsöz'ü*, İstanbul 1958, s. X-XI.

²⁶ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 52.

el-Kassar, “önceki sufiler niçin bizden daha etkili idi?” sorusuna “çünkü onlar İslam’ın yücelmesi ve Rahman’ın rızası için konuşuyorlardı; biz ise: nefsin yücelmesi, dünyalığın elde edilmesi ve halkın teveccühü için konuşuyoruz.” diye cevap vermiştir.²⁷ Tüsteri, “Üçyüz yıldan sonra bizim ilmimizden söz edilmesi helal olmaz. Çünkü bu ilimden artık halka gösteriş yapan ve kendilerini lafla süsleyenler bahsetmektedir.”²⁸

Başlangıçta nasların zahiri esas alınıyordu. Daha sonrakiler ise bu ilkeyi terk ederek batına yönelmişlerdi. Bunun sonucunda Peygamberin zahire göre verdiği hükümleri anlamsız telakki edilmiş ve boşa çıkarılmıştır.²⁹

et-Tancî, bilgi edinmek isteyenleri mütekellim ve felsefecilerin oluşturdukları akılcılar, şeriat ehlinin oluşturduğu nakilciler ve İsrakilerle sufilerin oluşturdukları riyazet ve keşif ehli olarak üç gruba ayırır. İlk mütekellimlerin riyazet ve keşfi bilgi edinmenin vesilesi kabul etmediklerini, bu nedenle de kelim kitaplarında riyazet ve keşfe yer vermediklerini kaydetmektedir. Daha sonraki dönemde mütekellimlerle sufiler arasında riyazet ve keşfin kabul ve reddi konusunda tartışma ve çatışma baş gösterdi. Gazali bu çatışmayı hafifletmek için uzlaşma yolları aramış, hatta daha da ileri giderek bu yöntemin doğruluğunu savunmuştur. Bunun üzerine kelamcılar da bu hususa temas etme ihtiyacı duymuşlar, kelim kitaplarında keşif konusuna yer vermeye başlamışlardır.³⁰ Bunun sonucunda riyazetle vahiy ve ilhama ulaşılabilceği, mucize ve olağanüstü fiiller gösterilebileceği anlayışı yayılmaya başlamıştır.

İlim karışıklığının ortaya çıkışı ve zahire karşı batını savunma dönemi. Hadis, fıkıh, kelim gibi nas ve akla dayanan ilimlere karşı çıkarılarken, keşif ve ilham yoluyla elde ettikleri bilgilere öncelik tanıyorlardı. İlim tahsilini mutasavvife farklı bir mecraaya sokmuş,

²⁷ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 53.

²⁸ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 53.

²⁹ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 54.

³⁰ Muhammed b. Tavî et-Tancî, “Önsöz”, *Matlau’l-i’tikâd*, Ankara 1962, s. VII-VIII.

dolayısıyla bu ilmin iktisap edilmesinden sakındırıp değeri ve elde edilmiş yöntemlerinin sıhhati hususunda şüpheye düşüren bir tavır sergilemiş ve sonuç olarak tasavvufa intisap edenleri ilim tahsilinden menetmişlerdir. Örnekler: Cafer el-Huldi (ö.348/959), sufi arkadaşlarımdan biri, elimde hadisler yazılı bir kağıt görünce: “Yazıklar olsun sana! Batın ilmini bırakıyor da kağıt ilmiyle meşgul oluyorsun?” deyip elimdeki keğıtları yırttı; bu söz kalbime nüfuz etti ve bir daha hadis ilmiyle meşgul olmadım.” demiştir. Bir sufi tekkesinde kalan Ebu Saïd el-Kindî (ö. 257/871) gizli gizli hadis tahsil ediyordu. Bir gün elbisesinin kolunda gizlediğı dividi yere düşünce “sufilerden biri ayıbını ört.” diye seslenmiştir. Ahmed b. Ebü'l-Havari (ö. 246/860), Ebü'l-Hüseyn el-Hallal ve Şibli ilmi eserlerden kaydettikleri bilgileri suya atıp yok etmişlerdir.

Sufiler ilim tahsili konusundaki bu olumsuz tutumu sürekli olarak yüceltiyorlardı. Zira tasavvuf dışındaki ilimler onlara göre dünya ile ilgili olup ahiret hayatında herhangi bir fayda sağlayamazdı.³¹ Mutasavvife zahiri ilimlere karşı dururken bunun yerine başka bir ilmi yerleştirmişlerdi. Bu ilim dini metinleri anlamak ve onlardan ahkam çıkarmak için rivayet yöntemine ve aklın kullanımına dayanmamakta, bunun yerine vasıtasız olarak kalplerine gelen ilhama itimat etmekteydi. Sufilerden birine Abdurrezzak en-San'ani'den hadis dinlemesi söylendiğinde “doğrudan mele-i Hallaktan dinleyen Abdurrezzaktan dinlemeyi ne yapsın?” demiştir. Bayezid-i Bistami “zahir uleması bilgilerini ölüden biz ise asla ölmeyen diriden alıyoruz.” demiştir.

Bu gelişmelere karşı, güvenilir sufiler mevcut duruma karşı çıkarak söz konusu durumun temelli bir sapma olduğuna işaret etmişlerdir. Cüneyd, “Marifetullah ehli olanlar birr ve takva türü davranışları terk edebilirler mi?” sorusuna; “Bu zümreler amellerin sakıt olacağından söz etmişlerdir. Bana göre bu korkunç bir şeydir. Hır-

³¹ et-Tancı, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 59-60.

sızlık yapan, zina eden kimse bu sözü söyleyenden daha iyi bir durumdadır.” demiştir.³²

et-Tancî risalesini şu ifadelerle bitirmektedir: "Belirtmek gerekir ki ana çizgiden ayrılan mutasavvifenin benimsediği yöntem ve görüşleri eleştirme sadedinde ilk sufi alimlerinin yanı sıra Müslüman bilginlerinin beyanları İslam'ın öğretilerini ve bunların hedeflerini doğru olarak anlamanın ürünüydü. Ayrıca onların bu beyanlarında tasavvufa mahsus yeni yönelişin talihsiz bir sonucu olarak İslamî öğretilere gelebilecek zaaf ve yok oluş yolundaki gelişmeleri isabetli bir şekilde tespit ettiklerini de yansıtıyorlardı.

Müslümanların tamamı hayatın her alanında mutlak olumsuzluğa davet eden mutasavvife görüşlerine işlerlik kazandırmış olsaydı, İslam dünyasında durumun ne hale geyeceğini düşünmek insan için imkan haricinde kalan bir şey değildir.

Bu düşünceden hareketle şu kanaati taşımaktayız ki, bir yandan mutasavvife, diğer yandan da İslam alimleri arasında mevcut bulunan anlaşmazlık İslam'ın mahiyetini anlamaya dayanan bir anlaşmazlıktır. Bir grup İslam'ın gücüne, hayatiyetine, ayrıca hem ruhi hem de maddi potansiyeline inanmakta, bu sebeple gerek bu dünya hayatı gerek ahiret hayatı açısından daha üstün bir mertebeye ulaşma yolunda akli ve bedeniyle mücadele vermektedir. Diğer grup ise İslam'ın hayatiyetine inanmamakta, zillate, acze, hayattan ve insanlardan uzak durmaya çağrı yapmakta ve yaşayanlar arasındaki sloganını, "ölmeden önce ölünüz." şeklinde belirlemektedir.

Görüldüğü üzere mutasavvife ile ulema arasındaki anlaşmazlık derin köklere ve engin bir alana sahip bulunmakta olup burada söz konusu edilenler iki zümre arasındaki söylemlerin meydana getirdiği geniş mesafenin tasavvur edilmesine yatacak kadar bir kılavuzluk görevi ifa etmektedir.³³

³² et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 56.

³³ et-Tancî, *İslam Tasavvufu Üzerine*, s. 74-75.